

ΒΑΣΙΛΗΣ Ι. ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ

ΕΑΛΩ Η ΣΜΥΡΝΗ

ΔΑΚΡΥΣΜΕΝΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑ
1919 - 1922

2022
100 ΧΡΟΝΙΑ
ΑΠΟ ΤΗ
ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ
ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ	15
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	17
1919: ΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ «ΕΙΡΗΝΟΠΟΙΟΙ» ΜΟΙΡΑΖΟΥΝ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ	
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	151
1920: ΤΟ ΑΚΑΝΘΙΝΟ ΣΤΕΦΑΝΙ ΤΟΥ ΘΡΙΑΜΒΟΥ	
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ	321
1921: ΤΑ ΑΦΘΑΡΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΟΞΙΑΣ	
ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ	481
1922: ΜΑΤΩΜΕΝΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑ	
ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ	873
Η ΛΑΓΝΕΙΑ ΤΟΥ ΑΙΜΑΤΟΣ!	
ΤΑ ΚΑΤΟΠΙΝΑ – Η ΔΙΚΗ ΤΩΝ «ΕΞ» – Ο ΕΠΙΛΟΓΟΣ	
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	905
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	915

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1919

ΟΤΑΝ ΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ «ΕΙΡΗΝΟΠΟΙΟΙ»
ΜΟΙΡΑΖΑΝ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

ΑΙ ΑΠΩΛΕΙΑΙ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΜΑΣ

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε συγκεντρωθεισῶν εἰς τὰς ἀρμοδίας ὑπηρεσίας πληροφοριῶν προκύπτει ὅτι ὁ Ἐθνικὸς στρατὸς μαχόμενος νικηφόρως ἀπὸ τοῦ 1912 μέχρι τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920 ἔσχε 41.491 νεκροὺς καὶ τραυματίας. Οἱ νεκροὶ ἀνέρχονται εἰς 6.445.

Διὰ τῶν θυσιῶν τούτων ἀπηλευθερώθησαν ἡ Ἥπειρος, ἡ Μακεδονία, ἡ Κρήτη, αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου, ἡ Θράκη καὶ ἡ Ἰωνία.

Τούναντίον ἀπὸ τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920 μέχρι τῆς 11ης Σεπτεμβρίου 1922, ἦτοι μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως ὁ Ἐθνικὸς Στρατὸς ἔσχε 97.675 νεκροὺς, τραυματίας καὶ αἰχμαλώτους.

Οἱ νεκροὶ ἀνέρχονται εἰς 7.860.

Ἐκ τῶν αἰχμαλώτων ὑπολογιζομένων εἰς 54.000 περίπου εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ ἥμισυ τοῦλάχιστον θά ἔχη σφαγῆ ἢ ἐξοντωθῆ διὰ τῆς πείνης ὑπὸ τῶν Τούρκων ὡς βεβαιούσιν οἱ ἐν σπαρακτικῇ καταστάσει ἀφικνούμενοι αἰχμαλῶται.

Αἱ φοβεραὶ ἀπώλειαι αὗται ὑπῆρξαν τελείως περιτταί. Ὅχι μόνον δὲν ἠϋξήσαμεν τὰ Ἐθνικὰ εἰδάφη, ὅχι μόνον δὲν ἐκρατήσαμεν ὅσα εἶχομεν, ἀλλὰ καὶ ἐχάσαμεν τὴν Ἰωνίαν, τὴν Ἀν. Θράκην, τὴν Β. Ἥπειρον καὶ τὰ Δωδεκάνησα.

Αἱ τρομεραὶ αὗται ἀπώλειαι ἀποδεικνύουν πόσον ὀλίγον ἐσεβάσθη τὸ καταλυθὲν καθεστῶς τὸ τίμιον αἷμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ*

Λίγο μετά το μεσημέρι του Σαββάτου 27 Αυγούστου 1922, μερικά χιλιάμετρα πριν από τη Σμύρνη, εκεί που τέλειωναν οι καταπράσινοι λόφοι του Νυμφαίου όρους και λίγο πριν από τα σπίτια της κωμόπολης «Nif», ο Μουσταφά Κεμάλ, ιδρωμένος και βουτηγμένος σ' ένα τεράστιο σύννεφο σκόνης, είπε στον οδηγό του να σταματήσει δείχνοντας ένα δίπατο πλινθόκτιστο οίκημα μ' έναν σκιερό πλάτανο στην αυλή. Μια ξεχαρβαλωμένη πινακίδα έγραφε πως, πριν μερικές μέρες, αυτό χρησίμευε ως πανδοχείο για όσους ήθελαν να κάνουν μια στάση, να ξεμουδιάσουν, να πιουν έναν μερακλίδικο καφέ, ν' απολαύσουν ένα κρύο σερμπέτι ή αριάνι πριν μπουν στη Σμύρνη.

Οι περισσότεροι ταξιδευτές προτιμούσαν να ξαπλώνουν στον ίσκιο του πλάτανου, κοντά στην είσοδο του κτίσματος, όπου τις περισσότερες φορές, ιδίως τους μήνες της άνοιξης και του καλοκαιριού άπλωναν τα στρωσίδια που κουβαλούσαν μαζί τους, έκαναν το ναμάζι τους και ύστερα κοιμούνταν του καλού καιρού ή ραχάτευαν με τις ώρες ξεκουκίζοντας τα κεχριμπαρένια κομπολόγια τους.

Δίπλα στο υποτιθέμενο κιόσκι μερικά παχιά, δέστρες, μια ποτίστρα με καθαρό, δροσερό νερό που γέμιζε από μια πέτρινη βρύση και στη συνέχεια άδειαζε, σχηματίζοντας ένα ρυάκι που χανόταν σ' έναν ρηγμαμένο λαχανόκηπο. Το δροσερό και άφθονο νερό ήταν ο κυρίως λόγος που έκαναν στάση εδώ να πάρουν μια βαθιά ανάσα τα караβάνια να ξεδιψάσουν και να δροσερέψουν, οι γκαμήλες και όλα τα άλλα ζώα, γαϊδουράκια, μουλάρια, άλογα, να ημερώσουν ύστερα από το κοπιαστικό τους ταξίδι πριν μπουν στην μεγάλη και πολύβουη πόλη της Σμύρνης.

Τις τελευταίες δύο μέρες, με τον ελληνικό στρατό να οπισθοχωρεί όπως όπως, είχε εγκατασταθεί εδώ η διοίκηση κάποιου ελληνικού Σώματος Στρατού, στην προσπάθειά της να συνεννοηθεί μ' εκείνη τη Γενική της Σμύρνης, αν συνέχιζε να υπάρχει και, ει δυνατόν, ν' ανασυντάξει τα διαλυμένα και έντρομα μπουλουκία των στρατιωτών κατευθύνοντάς τα προς τον Τσεσμέ.

* Όλες οι ημερομηνίες του κειμένου είναι με βάση το παλιό ημερολόγιο.

Η εικόνα οπισθοχώρησης της άλλοτε τρισένδοξης και νικηφόρας στρατιάς που είχε τώρα καταλήξει σ' έναν συρφετό από έντρομους άντρες, που έτρεχαν να φτάσουν μια ώρα αρχύτερα στο λιμάνι, να γλιτώσουν από τη σφαγή και την αιχμαλωσία σου ράγιζε την καρδιά. Άυπνοι, νηστικοί, χωρίς όπλα, στολές και άλλου είδους εφόδια οι έλληνες στρατιώτες, έτρεχαν τώρα παρά περπατούσαν. Τα ρούχα τους είχαν γίνει κουρέλια, τα άρβυλά τους είχαν ξεπατωθεί, τα πόδια τους γέμισαν πληγές. Αυτή η στρατιά ήταν πλέον μια σακατεμένη στρατιά...

Ο Κεμάλ κατέβηκε από το αυτοκίνητο μέσα στο πηχτό κίτρινο ντουμάνι που σήκωναν οι χιλιάδες πειθαρχημένοι καβαλαραίοι του, η πεζούρα, οι αγριεμένοι τσέτες και ένα άτακτο ανθρωπομάνι που έρχονταν στο κατόπιν όλοι με τα μάτια τους να τσούζουν, κατακόκκινα και δακρυσμένα.

Στολές, εξαρτύσεις, όπλα, φυσιγγιοθήκες, ζώα, ήταν βουτηγμένα στη σκόνη και την ψιλή, ζεματιστή άμμο. Πίσω τους ακολουθούσαν βαρυφορτωμένοι αραμπάδες, καρότσες, φορτηγά αυτοκίνητα κατάφορτα από πολεμικό υλικό κι άλλα σέρνοντας πυροβόλα όπλα. Φορές φορές μερικά από αυτά βυθίζονταν σε λακκούβες και τότε έτρεχαν καταϊδρωμένοι οι πεζικάριοι να σπρώξουν με τα χέρια κι άλλοτε με τους ώμους για περισσότερη δύναμη. Χαρακτηριστικό αυτής της στρατιάς, γράφει η Marjorie Dobkin, ήταν ότι από την ποικιλία των στρατιωτικών στολών ξεχώριζαν εκείνες του αμερικανικού στρατού, σημειώνοντας πως αργότερα ένας αξιωματικός της υπηρεσίας πληροφοριών έγραψε στον ναύαρχο Μπρίστολ, στην Κωνσταντινούπολη:

«Θα ήταν ενδιαφέρον να μάθουμε από πού αλλού, εκτός από τη Ρωσία, προέρχονταν αυτές οι στολές και νομίζω ότι θα ήταν μια σοφή προφύλαξη να βγάζουμε τα στρατιωτικά κουμπιά τους πριν τις στείλουμε στους φτωχούς ρώσους μπολσεβίκους!»

Από ψηλά η εικόνα του προελαύνοντος τουρκικού στρατού έμοιαζε με τεράστιο ερπετό που το κεφάλι του όλο και περισσότερο ζύγωνε κατά τη μεριά της θάλασσας, ενώ η ουρά του χανόταν, στο βάθος του ορίζοντα, σε μια έκταση από ξεραμένες πεδιάδες και χέρσους ερημότοπους. Μικρά και μεγάλα χωριά, άδεια, μισοκαμένα, με τα ερείπιά τους να καπνίζουν ακόμη ήταν διάσπαρτα στο μεγαλύτερο μέρος της ενδοχώρας. Δεξιά κι αριστερά του δρόμου κείτονταν παρατημένα χίλια δυο άχρηστα αλλά και χρήσιμα αντικείμενα. Οι έλληνες πρό-

σφυγες αφήναν ό,τι δεν μπορούσαν να κουβαλήσουν και οι στρατιώτες σχεδόν τα πάντα. Πού και πού ακούγονταν υπόκωφοι θόρυβοι από τις φουσκωμένες κοιλιές των νεκρών ζώων που έσκαζαν αφήνοντας βαριές αναθυμιάσεις κι αμέσως έβλεπες να χύνονται κατά κει λεφούσια από κοράκια και γύπες.

Ο Μουσταφά Κεμάλ κοίταξε γύρω του κι ύστερα ζύγωσε στη γούρνα έβγαλε το μουσκεμένο απ' τον ιδρώτα φέσι του, έριξε μερικές χούφτες νερό στο πρόσωπό του κι ύστερα άρχισε να σκουπίζεται με ένα καθαρό πεσίκιρι που του έφερε η ορντινάντσα του. Η προέλαση του τουρκικού στρατού θα συνεχιζόταν σύμφωνα με το αρχικό σχέδιο που είχαν καταστρώσει οι επιτελείς του έως λίγο πριν τις πρώτες γειτονιές της Σμύρνης όπου θα στρατοπέδευε αναμένοντας τη διαταγή για την είσοδό του στην πόλη.

Ο τούρκος αρχιστράτηγος δεν έδειχνε να βιάζεται. Κάποτε είχε πει στους συντρόφους του πως αν ήταν θέλημα Θεού να νικηθούν οι τουρκικές δυνάμεις τότε θα έπρεπε να βάλουν φωτιά σε όλα τα σπίτια και τα αγαθά, να σωριάσουν τη χώρα σε ερείπια και να μην αφήσουν πίσω τους παρά μια έρημη χώρα. Τώρα όμως, όπως σημειώνει η Μάρτζορι Χουσεπιάν,* οι νικημένοι Έλληνες ήταν αυτοί που στην πανικόβλητη φυγή τους, έβαζαν φωτιές στα τουρκικά χωριά, σκότωναν και σκάτευαν τους τούρκους κατοίκους τους.

Γύρω από τον Κεμάλ είχαν συγκεντρωθεί οι αξιωματικοί της προσωπικής του φρουράς. Μερικοί είχαν κιόλας μπει στο πανδοχείο. Στο βάθος της ισόγειας αίθουσας με όλα τα σύνεργα ενός καφενέ -εντοιχισμένο ξύλινο τεζάκι, πάγκο, τραπέζια, καρέκλες, κουζινικά- ένας τεράστιος εγγλέζικος ασύρματος έδειχνε να βρίσκεται ακόμη σε λειτουργία καθώς ένα κόκκινο φωτάκι του συνέχιζε ν' αναβοσβήνει, δείγμα της εσπευσμένης αναχώρησης των χειριστών του. Δίπλα, μερικά μισοάδεια ποτήρια, δυο τρία φλυτζάνια του καφέ. Κάποιοι φεύγοντας είχαν κρεμάσει στον τοίχο μια μεγάλη φωτογραφία του Βενιζέλου με τα γυαλιά, το γενάκι και το γλυκό μειδίαμα στα χείλη.

Ο εθνικός διχασμός που συνέχιζε να ταλανίζει το λαό των Ρούμηδων θα επέστρεφε τώρα στην Ελλάδα για να συνεχίσει την ακόμη πιο αιματοβαμμένη πορεία του.

* Μάρτζορι Χουσεπιάν, *Σμύρνη 1922, η καταστροφή μιας πόλης*, σ. 144.

Ο Κεμάλ πλησίασε τη φωτογραφία και βάλθηκε να την κοιτάζει για αρκετή ώρα σκεφτικός.

— Αφήστε την! είπε σε μερικούς της συνοδείας του που έδειξαν διαθέσεις να την ξεκολλήσουν από τον τοίχο.

Από τον ασύρματο, που παρέμεινε «εν ακροάσει», μέσα σε εκκωφαντικά παράσιτα ξεχώριζε τώρα η φωνή του ασυρματιστή της Γενικής Στρατιωτικής Διοίκησης της Σμύρνης:

— Πού είστε; Προς τα πού κατευθύνεστε; Αναφέρατε ταχέως περί της καταστάσεως των τμημάτων!

Οι τούρκοι αξιωματικοί κοιτάχτηκαν μεταξύ τους.

Ο Κεμάλ τους παραμέρισε πλησιάζοντας, φόρεσε τ' ακουστικά και στρέφοντας το κουμπί στο μήκος κύματος που εξέπεμπε η φωνή είπε σε άπταιστα ελληνικά:

— Ο Αλλάχ είναι μεγάλος και δίκαιος!

Ο ασύρματος σιώπησε απότομα.

Ύστερα πλησίασε στο τραπέζι όπου οι αξιωματικοί του επιτελείου του είχαν κιόλας ανοίξει έναν τεράστιο χάρτη με όλες τις λεπτομέρειες της περιοχής.

— Εσύ Ζεκί μπέη, είπε σ' έναν υψηλόσωμο αξιωματικό που διοικούσε την 2η μεραρχία του τουρκικού ιππικού, θα είσαι ο πρώτος που θα μπει στην πόλη. Κι εσύ Νουρεντίν, είπε στρεφόμενος προς τον αξιωματικό που ήταν δίπλα του, θα είσαι ο διοικητής της.

Το λιμάνι της Σμύρνης ήταν τώρα πλημμυρισμένο από ένα σωρό πολυεθνικά πλεούμενα θωρηκτά, καταδρομικά, αντιτορπιλικά, καΐκια, φορτηγά πλοία, μαούνες, βάρκες και η προκουμαία της, από την Πούντα μέχρι το πριν λίγο ελληνικό διοικητήριο, κατάφορτη από ένα ανέστιο τυραννισμένο πλήθος που ικέτευε τη σωτηρία του...*

* Η επίσημη είσοδος του Κεμάλ στη Σμύρνη έγινε το μεσημέρι της Κυριακής 28 Σεπτεμβρίου 1922. Ο ήδη «πατέρας» του τουρκικού έθνους πέρασε επικεφαλής πέντε αυτοκινήτων, που οπαδοί του τα είχαν στολίσει με κλαδιά ελιάς και δάφνης, ανάμεσα από δυο σειρές σπαθοφόρους και ένα μεγάλο πλήθος στρατιωτών και πολιτών που τον ζητωκραύγαζαν και κατέλυσε στο Διοικητήριο. Πριν δεχθεί τους προξένους και τους εκπροσώπους των ξένων κρατών, ο Κεμάλ βγήκε στον εξώστη του κτιρίου και ατένισε βλοσυρός την κοσμούρα που είχε κατακλύσει το χώρο, έχοντας στο πλάι του τον Νουρεντίν πασά, τον νέο διοικητή της Σμύρνης. Μαυρισμένος από τον ανελέητο ήλιο της Ανατολής, λεβεντόκορμος, ρωμαλέος και ανέκφρατος ο Τούρκος νικητής των Ελλήνων σήκωσε το χέρι του και χαιρέτησε τα αλαλάζοντα πλήθη. Ύστερα γύρισε και μπήκε μέσα.

*Τα σπαθιά κάτω, μέσα στα θηκάκια
θα κουρνιάσουν, σαν μαγικά πουλιά θα ζήσουν πια γαλή-
νια, απομεινάρια οι επίγονοι, με μάγια και φιλιά.
Τα ντουφέκια σωπάσαν, τα κανόνια βουβάθηκαν, το αίμα
ας ξεραθεί, λήθη σ' όλα τα πάθη, καταχθόνια. Αγάπη,
λάμπει... Μίσος, ας χαθεί...*

Ρώμος Φιλύρας, εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*,
1 Ιανουαρίου 1919

Το Παρίσι της ελπίδας

Το φθινόπωρο του 1918 ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος (που είχε διεξαχθεί στην Ευρώπη) είχε -επιτέλους- τελειώσει οριστικά, αφήνοντας πίσω του περίπου 10.000.000 νεκρούς, αξιωματικούς και στρατιώτες. Από αυτούς 1.100.000 ήταν Βρετανοί, 1.400.000 Γάλλοι, 1.700.000 Ρώσοι, 500.000 Ιταλοί, 350.000 Ρουμάνοι και 120.000 Αμερικανοί. Στο στρατόπεδο των ηττημένων, η Γερμανία μετρούσε περισσότερους από 2.000.000 άντρες νεκρούς, η Αυστροουγγαρία 1.200.000, η Βουλγαρία 100.000 και η Τουρκία 300.000.

Ήταν ένας πόλεμος που είχε ξεκινήσει το 1914* με προοπτική να κρατήσει μόλις μερικούς μήνες, αλλά η διάρκειά του είχε κουράσει και είχε απογοητεύσει τους πάντες. Εκτός του ότι τράβηξε σε ανέλπιστα μακρός, ήταν ένας πόλεμος φθοράς, με 70.000.000 άντρες -από αυτούς οι Αμερικανοί ήταν περισσότεροι από 4.000.000- να αποψιλώνονται συνεχώς.

* Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος ξεκίνησε με τη δολοφονία του Φραγκίσκου Φερδινάνδου στο Σεράγιεβο και το αυστριακό τηλεσίγγραφο, ύστερα από το οποίο οι Γερμανοί εισέβαλαν στο Βέλγιο και νίκησαν τους Γάλλους στο Σαρλερουά. Αλλά ο γάλλος στρατηγός Ζοφρ, που είχε υποχωρήσει, κατάφερε να τους συντρίψει στον Μάρνη. Στη συνέχεια δημιουργήθηκαν τρία μέτωπα, το Δυτικό, το Ανατολικό και το Βαλκανικό. Οι Τούρκοι και οι Βούλγαροι συνέπλευσαν με τους Γερμανούς, και οι Ιταλοί με την Αντάντ. Τον Απρίλιο του 1917 η αμερικανική Γερουσία και το Κογκρέσο ενέκριναν την είσοδο των ΗΠΑ στον πόλεμο, οι Ρώσοι επαναστάτησαν, συνέλαβαν την τσαρική οικογένεια και βγήκαν από το παιχνίδι του πολέμου, ενώ σε αυτό μπήκε η Ελλάδα του Βενιζέλου. Όταν τελικά ο πόλεμος χάνεται για τους Γερμανούς, ο Γουλιέλμος Β΄ θα δραπετεύσει στη Σουηδία και οι νικητές θα επιβάλουν στους ηττημένους Γερμανούς μεγάλες αποζημιώσεις, ενώ θα τους αφαιρέσουν αποικίες και εδάφη...

Παρά το γεγονός ότι ο αμερικανός πρόεδρος Γούντροου Γουίλσον έβαλε τη χώρα του στον πόλεμο μόλις το 1917, αυτό που βάρυνε την πλάστιγγα προς τη μεριά των Συμμάχων ήταν τελικά η δική της συμμετοχή. Αλλά αναμφισβήτητα επρόκειτο για έναν πόλεμο φθοράς, δηλαδή ό,τι χειρότερο για τους στρατιώτες που πήγαιναν να καταταγούν στα κατά τόπους στρατολογικά γραφεία, παρασυρμένοι από τις τεράστιες αφίσες που γέμιζαν τους δρόμους, τους προτρεπτικούς τίτλους των εφημερίδων, τις μπάντες που έπαιζαν πολεμοχαρή εμβατήρια στις πλατείες και το γενικότερο κλίμα, καθώς όλοι τους ονειρεύονταν θριαμβευτικές νίκες, προελάσεις και μπόλικα παράσημα στο στήθος, που θα τα έδειχναν με περηφάνια όταν επέστρεφαν στην πατρίδα.

Για τις μεγάλες βιομηχανίες παραγωγής όπλων ήταν μια ευκαιρία να δοκιμάσουν, και μάλιστα με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, όλες τις τελευταίες τους εφευρέσεις, τα καινούργια οπλικά τους συστήματα, που κάθε τόσο τα έδειχναν με περηφάνια σε ανώδυνες επιδείξεις. Πολλά από αυτά μπορούσαν να ρίχνουν εξακόσιες μετρημένες σφαίρες το λεπτό.

Αλλά, πέρα από τις στρατηγικές και τα σχέδια των επιτελείων, ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος για τα εκατομμύρια των στρατιωτών δεν άργησε να πάρει μια εντελώς καινούργια μορφή, που ο καθένας τους τη μετέφραζε ως εξής: «Ορμα έξω από το χαράκωμα, κοίτα στα μάτια τον αντίπαλό σου, κι όποιον προτιμήσει να πάρει ο Χάρος ας τον πάρει, μπορεί κι εσένα!» Όμως κάτι τέτοιο κάθε άλλο παρά απάλυνε το φόβο.

Ήταν επίσης ένας πόλεμος που ροκάνισε μεγάλο μέρος του πλανήτη, τα δέντρα, τα φυτά, το έδαφος, αφήνοντας πίσω του ατέλειωτα χιλιόμετρα καμένης γης, βίαια ξεχερωμένα χωράφια, κατεστραμμένα δάση και μνημεία πολιτισμού, αμέτρητους κρατήρες από όλμους και κάθε άλλου είδους οβίδες, και εκατομμύρια νεκρούς. Με εφιαλτικό πρωταγωνιστή σε όλο αυτό το αλόγιστο χαροπάλεμα τα Σράπνελ, να σου τρυπάνε τ' αυτιά με τους εκκωφαντικούς θορύβους τους και τα αέρια.

«Αλήθεια, τι στο διάβολο κάνουμε σ' αυτό τον ανθρωποφάγο πόλεμο με τόσους νεκρούς συντρόφους γύρω μας;» θ' αρχίσουν να αναρωτιούνται κάποια στιγμή ολοένα και περισσότεροι ρώσοι φαντάροι στο παγωμένο Ανατολικό Μέτωπο.

Οι μάχες, που έγιναν κυρίως στο κέντρο της Ευρώπης, ήταν αυτό που αργότερα οι ειδικοί περί των επιχειρήσεων αποκάλεσαν «ανθρώ-

πινης αλλά και βιομηχανικής ισχύος» - με τους γερμανούς αξιωματικούς να έχουν στραμμένο το ενδιαφέρον τους περισσότερο σε «στρατηγικές άμυνας» παρά σε επιθετικές δραστηριότητες.

Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα η Ευρώπη είχε πλημμυρίσει από χιλιάδες βρετανούς μισθοφόρους, 300.000 Αυστραλούς και στρατιώτες με κάπως εξωτική εμφάνιση που είχαν έρθει από τις πλέον απομακρυσμένες αποικίες. Πολλοί έδειχναν να τα έχουν χαμένα καθώς πατούσαν για πρώτη φορά το έδαφος της Γηραιάς Ηπείρου, κάθε άλλο συνηθισμένοι στον σκληρό ευρωπαϊκό χειμώνα. Οι περισσότεροι δεν είχαν ξαναδεί χιόνι, και τώρα τουρτούριζαν κι έβριζαν στη γλώσσα τους, χωμένοι στα λασπωμένα ορύγματα κι αμπρί, με ατέλειωτα μέτρα σκληρού, αγκαθωτού συρματοπλέγματος να εκτείνονται μπροστά στα μάτια τους.

Βέβαια οι άντρες που έπαιρναν μέρος στις μάχες του Ανατολικού Μετώπου μπορεί να είχαν περισσότερη δράση, καθώς αυτές μαινόταν σε μήκος αρκετών εκατοντάδων χιλιομέτρων, αλλά μέχρι το τέλος του 1914, της πρώτης χρονιάς του πολέμου, οι μισοί από τους ρώσους στρατιώτες που είχαν πάει εκεί λίγους μήνες πριν ήταν νεκροί ή είχαν επιστρέψει βαριά τραυματισμένοι στην πατρίδα τους.

Εκτός από τους θανάτους, το κρύο, τα αέρια και τα βαθιά κι επώδυνα τραύματα, όλοι όσοι πήραν μέρος σ' αυτό το αναίτιο, αιματηρό μακελειό υπέφεραν φριχτά από χίλια δυο άλλα καθημερινά προβλήματα. Ένα από αυτά ήταν οι ψείρες. Οι στρατιώτες, ανεξάρτητα σε ποια παράταξη ανήκαν, ήταν υποχρεωμένοι ν' αντιμετωπίζουν αυτό τον ανυπόφορο και αήτητο, αιμοδιψή «εσωτερικό εχθρό» ψάχνοντας για φωλιές και αυγά στις ραφές και ιδίως στις μασχάλες των ρούχων, καίγοντάς τον στη συνέχεια με το τσιγάρο τους.

Ιπρ, Βερντέν, Σομ, Πασαντέιλ.

Η γερμανική επίθεση στο Βερντέν κάλυψε μια τεράστια έκταση 12 περίπου χιλιομέτρων που είχε ως άνοιγμά του το γαλλικό μέτωπο, με την Ιερά Οδό, όπως ονομάστηκε ο δρόμος που οδηγούσε στο ομώνυμο μέτωπο, να γίνεται σύμβολο αντίστασης των Γάλλων. Για να συμβεί το εξής μοναδικό στα μέχρι τότε πολεμικά χρονικά: Ύστερα από δεκάμηνες αιματηρές και πολύνεκρες μάχες, η γραμμή του μετώπου να βρίσκεται σχεδόν στο ίδιο σημείο απ' όπου είχε ξεκινήσει!

Το αιματοποτισμένο, αδηφάγο και αδυσώπητο Βερντέν -όπου διεξήχθη η μεγαλύτερη μέχρι τότε σφαγή της ιστορίας- ήταν τώρα ένας

αχανής, παγερός βάλτος πλημμυρισμένος από τα υπολείμματα 700.000 γάλλων και γερμανών στρατιωτών. Όσοι ήθελαν να τον περάσουν ζούσαν έναν μοναδικό εφιάλτη, καθώς έπρεπε να πατήσουν από το ένα πτώμα στο άλλο για να μην βουλιάξουν. Αλλά και τότε χρειαζόταν να είναι πολύ προσεκτικοί, να επιλέγουν μόνο όσα πτώματα κείτονταν μπρούμυτα και όχι σε ύπτια θέση, ώστε τα πόδια τους να μην κολλήσουν σ' αυτά. Αν κατά λάθος κάποιοι πατούσαν στα φουσκωμένα στομάχια των νεκρών φαντάρων, θα πει ένας στρατιώτης αργότερα, τότε αυτά υποχωρούσαν και βούλιαζαν. Φυσικά αυτό δεν ήταν ό,τι καλύτερο.

Ακολούθησε η σειρά των Βρετανών. Το ξημέρωμα της 1ης Ιουλίου 1916, στη μάχη της Σομ, 15.000 βρετανικά πυροβόλα απλωμένα σε ένα μέτωπο 30 περίπου χιλιομέτρων θ' αδειάσουν 1.000.000 βλήματα στην προσπάθειά τους να εκμηδενίσουν τις γερμανικές γραμμές. Όταν σταμάτησαν να ξερονούν φωτιά και θάνατο, όλος ο τόπος είχε ανασκαφτεί, και το τοπίο, με χιλιάδες κρατήρες και τους καπνούς να σέρνονται επάνω τους, λίγο διέφερε από την επιφάνεια της σελήνης όπως αυτή παρουσιαζόταν στις γκραβούρες από το γνωστό βιβλίο του Ιουλίου Βερν. Ύστερα 100.000 άντρες προείλασαν με τη βεβαιότητα ότι δεν είχε μείνει πλέον ούτε γερμανικό ρουθούνι για να τους αντιμετωπίσει. Η έκπληξη δεν άργησε να έρθει. Οι γερμανοί στρατιώτες όχι μόνο δεν είχαν εξουδετερωθεί, αλλά τώρα σάρωναν με τα πυρά τους τους ανυποψίαστους Εγγλέζους, γεμίζοντας το πεδίο της μάχης με πτώματα και βαριά τραυματισμένους άντρες. Σχεδόν 20.000 νεκρούς και 40.000 τραυματίες θα μετρήσουν οι Βρετανοί μέχρι το τέλος της πρώτης μέρας -της χειρότερης γι' αυτούς σε όλη τη διάρκεια του πολέμου-, καθώς επέστρεφαν στα ίδια λασπωμένα χαρακώματα από τα οποία είχαν εξορμήσει μόλις το ξημέρωμα.

Κατόπιν ήρθε η σειρά των Γερμανών να περάσουν σε μια αντεπίθεση διαρκείας.

Στη Σομ, στο Βερντέν, στις ατελείωτες πεδιάδες της Φλάνδρας, εκτός από τις λάσπες, το κρύο, τους μαυρισμένους κρατήρες από τις βόμβες και το θάνατο, ένα άλλο κυρίαρχο στοιχείο ήταν τα δηλητηριώδη αέρια, που πρωτοχρησιμοποίησαν οι Γερμανοί και τους μιμήθηκαν οι Σύμμαχοι. Ο χημικός αυτός θάνατος (με μυρουδιά... μουστάδας!) ήταν φυλακισμένος σε μεταλλικά κουτιά που οι στρατιώτες εκσφενδόνιζαν με προσοχή, αφού προηγουμένως παρατηρούσαν προς

τα πού φύσαγε ο άνεμος, μην τυχόν και το επικίνδυνο περιεχόμενο γυρίσει προς το μέρος τους. Με μικρή πτητική ικανότητα, τα δηλητηριώδη αέρια σχεδόν σέρνονταν, λες και εξωγήινα όντα άπλωναν και μάζευαν τα πλοκάμια τους, πάνω στην επιφάνεια του εδάφους, μέχρι να κατακαθίσουν στ' αμπρί και στα ορύγματα. Όσοι δεν φορούσαν μάσκες ή δεν είχαν τυλιγμένο με ύφασμα το πρόσωπό τους, το έβλεπαν να γίνεται πρώτα μπλε κι ύστερα πράσινο, πριν τυφλωθούν ή χάσουν τη ζωή τους.

Ένα άλλο φοβερό όπλο που όλοι οι αντίπαλοι χρησιμοποίησαν ήταν η νάρκη.

Με τον ερχομό του 1917 οι Σύμμαχοι έριξαν στον πόλεμο δύο καινούργια όπλα, τα τανκς και τα υποβρύχια, αυξάνοντας υπερβολικά τον μέχρι τότε αριθμό των νεκρών.

Αλλά, εκτός από τις επίγειες και θαλάσσιες φονικές αναμετρήσεις, υπήρχε κι ένα άλλο, εντελώς καινούργιο, πολεμικό θέατρο, με εξίσου δραματικές σκηνές, τότε ανάμεσα στα σύννεφα και τότε στο καθαρό, γαλάζιο φόντο τ' ουρανού, με πρωταγωνιστές τους αεροπόρους με τα διπλάνα τους, το οποίο μέρα τη μέρα, βδομάδα τη βδομάδα, μήνα το μήνα γινόταν εξίσου δολοφονικό και αδηφάγο, όμοιο μ' εκείνο της γης.

Ο πόλεμος -που τερματίστηκε το 11ο λεπτό της 11ης ώρας του 11ου μήνα του 1918- εκτός που στοίχισε τη ζωή σε εκατομμύρια στρατιώτες είχε ως αποτέλεσμα να καταρρεύσουν οκτώ αυτοκρατορίες, και από τα ερείπιά του να αναδυθούν επτά έθνη. Με άλλα λόγια, μέσα σε τέσσερα χρόνια είχε καταστραφεί ένας ολόκληρος κόσμος.

Στη διάρκεια του η Ευρώπη είχε χάσει (κυρίως αυτή) σχεδόν όλους εκείνους που κάποτε θα την έπαιρναν από το χέρι για να την οδηγήσουν στο μέλλον μέσα από την ανθοφορία της ζωής. Όπως σημειώνει και η αγγλίδα συγγραφέας Μάργκαρετ Μακμίλαν (Margaret Macmillan),* μέσα σε τέσσερα χρόνια η Ευρώπη έχασε εκείνους που μπορούσαν να γίνουν οι επιστήμονες, οι ποιητές, οι ερευνητές, οι ηγέτες της. Αλλά ταυτόχρονα έχασε και εκατομμύρια εργατικά χέρια. Όλους δηλαδή εκείνους που θα όργωναν, θα έσπερναν τα χωράφια

* Τα βιβλία, είτε μεμονωμένων συγγραφέων είτε συλλογικοί τόμοι, από τα οποία έχουν αντληθεί οι πληροφορίες και τα αποσπάσματα αναφέρονται στη Βιβλιογραφία στο τέλος του βιβλίου. Μόνο στην περίπτωση άρθρων θα δίνουμε τα στοιχεία τους σε υποσελίδες σημειώσεις.

της κάνοντάς τα να καρπίσουν, θα έχτιζαν τα σπίτια της, θα δούλευαν στα εργοστάσια και στις βιομηχανίες της, θα ερευνούσαν στα επιστημονικά εργαστήρια, θ' ανακάλυπταν καινούργια εμβόλια και φάρμακα σώζοντας ζωές. Τέλος, έχασε τους περισσότερους από εκείνους που θα έσπερναν τα παιδιά της, οδηγώντας την πάνω στις αστραφτερές ράγες του μέλλοντος.

Και μπορεί η ανυπόφορα γλυκερή οσμή του θανάτου αργά ή γρήγορα να καταλάγιαζε πάνω από τα ματωμένα θέατρα του πολέμου, όμως οι χιλιάδες ανάπηροι, οι ακρωτηριασμένοι, οι τυφλοί από τα αέρια και οι πνευματικά ανισόρροποι από το «στρες» και τον τρόμο της μάχης θα συνέχιζαν για αρκετά χρόνια να γεμίζουν τους δρόμους, τα νοσοκομεία και τα τρελάδικα σέρνοντας μαζί με τη μνήμη και την υπέρτατη δυστυχία τους.

Με το τέλος του πολέμου η Ευρώπη προσπάθησε να μαζέψει τις κομματιασμένες σάρκες της, να τις ξανακολλήσει και, αν ήταν δυνατόν, σιγά σιγά ν' ανασηκώσει το πληγισμένο κορμί της (πολλοί μάλιστα έλεγαν πως άκουγαν κιόλας το βαρύ αγκομαχητό από τη μεγάλη προσπάθεια που κατέβαλλε), καθώς οι ατελείωτοι τόποι πόνου και θυσίας φωτιζονταν τώρα από τον λαμπερό ήλιο της ειρήνης.

Από τη μια στιγμή στην άλλη η γαλλική πρωτεύουσα, με τα φύλλα από τις καστανιές στις άκρες των βουλευμάτων ν' αστράφτουν φρεσκοπλυμένα από την πρωινή δροσιά, θα γίνει για μία ακόμα φορά ο ομφαλός της γης. Η μεταπολεμική πρωτεύουσα της ειρήνης. Η μήτρα ενός καινούργιου και ελεύθερου κόσμου. Το Παρίσι της ελπίδας και των μεγάλων οραμάτων, όπου πρόεδροι κρατών, πρωθυπουργοί, υπουργοί, διπλωμάτες, δημοσιογράφοι, οικονομολόγοι, επιστήμονες, καθηγητές, άνθρωποι με πίστη στο μέλλον, με όνειρα, με σχέδια, θα προσπαθούσαν ν' αλλάξουν τον κόσμο, να τον γιατρέψουν, να τον βοηθήσουν να πάει μπροστά ή ακόμη και να γίνει καλύτερος.

Ποτέ μέχρι τότε δεν είχαν γεννηθεί περισσότερα ανθρώπινα όνειρα, δεν είχαν ανθίσει περισσότερες ελπίδες, δεν είχαν γαλουχηθεί περισσότερα οράματα απ' όσα εκείνο το χειμώνα του 1918-1919 στο Παρίσι. Όνειρα για λευτεριά, ειρήνη, δημοκρατία, ίσα δικαιώματα, δικαιοσύνη, ανεξαρτησία, αυτοδιάθεση των λαών. Ολόκληρος ο πλα-

νήτης έδειχνε να κοιλοπονά απαιτώντας λύση σε χρόνια προβλήματα που τον καταταρνανούσαν και την πραγματοποίηση ανεδαφικών οραμάτων που τον νανούριζαν γλυκά.

Όλες τις ώρες οι πλακοστρωμένοι και καθαροί παριζιάνικοι δρόμοι ήταν γεμάτοι από ένα τεράστιο πολύχρωμο πλήθος. Οι άνθρωποι ένιωθαν μια πρωτόγνωρη εσωτερική έκσταση που τους τρέλαινε. Οι σημαίες των νικητών κυμάτιζαν στις προσόψεις των σπιτιών, στα μπαλκόνια, στους φανοστάτες δεξιά κι αριστερά στα ρείθρα του Σηκουάνα. Πολλοί που είχαν πολεμήσει στα διάφορα μέτωπα τύλιγαν την περηφάνια τους με τις τρίχρωμες της Γαλλίας, κι ας ζητιάνευαν για τον επιούσιο έξω από τα πολυθόρυβα μπιστρό όπου το γλεντοκόπημα θα συνεχιζόταν για μήνες. Σημαίες είχαν αναρτηθεί σε όλα τα δημόσια κτίρια, κρέμονταν από τις στέγες των σπιτιών ή ανέμιζαν πάνω σε αυτοκίνητα.

Οι τόποι διασκέδασης, τα μεγάλα ξενοδοχεία, πνιγμένα στην πολυτέλεια μιας παραδοσιακής εκλεκτικιστικής αρχιτεκτονικής, έσφυζαν από την ασίγαστη δίψα των φιλοξενουμένων τους για ζωή και έρωτα. Οι εφημερίδες κυκλοφορούσαν με τεράστιους πρωτοσέλιδους τίτλους. Σ' αυτούς αναφέρονταν τα ονόματα των ηγετών που έφταναν καθημερινά ως ξεχωριστών, διαφορετικών, υπεύθυνων να πάρουν τις μεγάλες αποφάσεις. Στις μέσα σελίδες τους δημοσιεύονταν άρθρα, συνεντεύξεις, ρεπορτάζ, φωτογραφίες, υποδείξεις, προτάσεις.

Ήταν μια γιγαντιαία «συγκέντρωση εξουσίας και κατανόησης» των ανθρώπων που έδειχναν να έχουν μετανιώσει για όσο κακό είχαν κάνει τα τελευταία τέσσερα χρόνια στον εαυτό τους, αποφασισμένοι να μην ολιγωρήσουν μπροστά σε τίποτα ώστε να απονεύμουν όσο καλύτερα και πιο τίμια μπορούσαν το δίκιο σε «πεινώντες» και «διψώντες» γι' αυτό. Ή τουλάχιστον να προσπαθήσουν!

Το θείο δώρο της ειρήνης, που ήρθε εκεί που δεν το περίμενε κανείς, τους ξάφνιασε. Το φως του τους βρήκε απροετοίμαστους, τους θάμπωσε. Τώρα βιάζονταν πρώτα να ζεσταθούν από αυτό, και στη συνέχεια να γλείψουν τις πληγές τους, να τις γιάνουν, να τις ξεχάσουν.

Όμως πριν από τη λήθη προείχε η δικαιοσύνη των νικητών εν ονόματι της μνήμης εκείνων που χάθηκαν και ο σκληρός καταλογισμός, η «πληρωμή» των ηττημένων.

Και ήταν όλοι τους εκεί, στις 5 Ιανουαρίου 1919 - ο πρόεδρος Γούντροου Γουίλσον των Ηνωμένων Πολιτειών, ο πρωθυπουργός της

Γαλλίας Ζορζ Κλεμανσό, ο Λόιντ Τζορτζ της Αγγλίας, ο ιταλός Βιτόριο Ορλάντο, με πέμπτη την Ιαπωνία, που η παρουσία της μόνο ως διακοσμητική μπορούσε να χαρακτηριστεί, μιας και για όλα αυτά ελάχιστα έδειχνε να ενδιαφέρεται.

Λίγο πριν αρχίσουν οι επίπονες εργασίες της συνδιάσκεψης, ο Γουίλσον επισκέφτηκε το Λονδίνο και τη Ρώμη. Η υποδοχή που του επιφυλάχτηκε ήταν θερμή και ενθουσιώδης. Ο Γουίλσον εντυπωσιάστηκε, όπως είχε εντυπωσιαστεί και με των Γάλλων. Όταν επέστρεψε, οι τελευταίοι τού πρότειναν έναν περίπατο στα αιματοβαμμένα θέατρα του πολέμου. Να δει ό,τι είχε αφήσει πίσω του ο πόλεμος, τα ανασκαμμένα αναχώματα, τα άδεια αμπρί, τα προκεχωρημένα φυλάκια. Ή τέλος πάντων ό,τι είχε απομείνει από κείνο το πανηγύρι του θανάτου, έτσι όπως, με το τέλος του, ο παγωμένος άνεμος ούρλιαζε μέσα από τα κομματιασμένα αγκαθωτά συρματοπλέγματα που άλλοτε τύλιγαν σε διπλές και τριπλές σειρές τις περιοχές στις οποίες είχαν γίνει οι φονικές μάχες.

Τα ορύγματα, στο ύψος όρθιων αντρών, έχασκαν τώρα γεμάτα περιτώματα, άδεια τσίγκινα κουτιά από σφαίρες, κειμήλια για συλλέκτες και βρομόνερα, τρύπια γερμανικά κράνη, κουρέλια, σπασμένες ξιφολόγχες, τεράστιους ορειχάλκινους κάλυκες από οβίδες, μικρότερους από σφαίρες, υπολείμματα ρούχων, σαπισμένα χαρτιά και σκόρπια γυμνωμένα ανθρώπινα κόκαλα.

Γύρω από το σφαγείο του Βερντέν η γη είχε ανασκαφτεί, είχε καεί και είχε ποτίσει σε βάθος με πετρέλαιο, βενζίνη, καμένα λάδια και ανθρώπινο λίπος, ώστε για καιρό δεν θα φύτρωνε ούτε χορτάρι. Επάνω της ο επισκέπτης μπορούσε να συναντήσει μόνο τίποτα νηστικές ύαινες, φαλακροκόρακες και απειράριθμα ποντίκια που έτρωγαν, τσιμπούσαν και ροκάνιζαν ό,τι έβρισκαν μπροστά τους.

Ο Γουίλσον αρνήθηκε με ευγένεια. Ήξερε ότι, βλέποντας όλο αυτό το ατέλειωτο σφαγείο, θα τον κυρίευε η συγκίνηση, το συναίσθημα, που από μόνα τους μπορεί να τον επηρέαζαν στις όποιες αποφάσεις του. Κι αυτό ήταν κάτι που τουλάχιστον τώρα δεν το ήθελε με τίποτα.

Από την άρνησή του οι Γάλλοι στραβομουτσούνιασαν.

Το ίδιο έκαναν κι όταν εκείνος κατέθεσε το σχέδιο της ίδρυσης της Κοινωνίας των Εθνών (ΚτΕ) στο επίκεντρο των συζητήσεων, δίνοντάς της ιδιαίτερη προτεραιότητα. Αλλά η πρότασή του πέρασε και η συμφωνία για την ίδρυσή της υπογράφηκε στις 15 Απριλίου 1919.

Ήταν μια σοβαρή προσπάθεια για την εδραίωση της ειρήνης, ένα μεγαλεπήβολο όραμα του αμερικανού προέδρου, που το είχε σχεδιάσει από το 1917 και δεν έβλεπε την ώρα να το δει να γίνεται πραγματικότητα. Η απόφαση τον ευχαρίστησε. Τα δύσκολα ήρθαν όταν η μόνη χώρα που δεν συμμετείχε σ' αυτήν ήταν οι... Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, με τη Γερουσία να μην συμφωνεί με τις δεσμεύσεις που είχε αναλάβει ο πρόεδρος της.

Ύστερα από μερικά χρόνια ο Γούντροου Γουίλσον θα κατέρρευε απογοητευμένος...

«Αξιος, άξιος της εθνικής ευγνωμοσύνης του Ελληνισμού»

Με τη λήξη του πολέμου ο πρωθυπουργός της Ελλάδας Ελευθέριος Βενιζέλος θα τρέχει και δεν θα φτάνει! Χαρακτηριστικό ήταν το σκίτσο του έλληνα πρωθυπουργού με τον αμερικανό πρόεδρο Γουίλσον, στη δεύτερη σελίδα του *Ελευθέρου Τύπου*: Γουίλσον: «Πού τρέχεις, Βενιζέλε;», Βενιζέλος: «Να βγάλω τα δόντια των κακών μου γειτόνων, όπως κι εσύ της Γερμανίας!». Με αυτό το σκίτσο κυκλοφόρησε το πανηγυρικό πρωτοχρονιάτικο φύλλο της 1ης Ιανουαρίου 1919, η εφημερίδα του Ανδρέα Καβαφάκη. Με ολόκληρη την πρώτη σελίδα αφιερωμένη στον έφιππο έλληνα φαντάρο να σαλπίζει τον εωθινό της νίκης. Μιας νίκης που έδειχνε να ξεπερνάει τις ελπίδες και τα όνειρα αιώνων.

Ο έλληνας πρωθυπουργός θα πάει στο Παρίσι επικεφαλής μιας ολιγάνθρωπης ελληνικής αντιπροσωπείας, παρά το γεγονός ότι για τις ανάγκες της είχε «επιταχθεί» ένα τεράστιο ξενοδοχείο, το «Μερσέντες», με ευρύχωρα δωμάτια, τεράστιες κομπές αίθουσες αναμονής, έξοχα διακοσμημένα σαλόνια, χειμερινούς κήπους και εμφανή την πολυτέλεια σε όλες του τις λεπτομέρειες.

Στ' αυτιά του ηχούσαν ακόμη τα διάπυρα «Αξιος! Άξιος!» των βουλευτών του. Διθυραμβικά ήταν και τα λόγια του προέδρου της Βουλής Θεμιστοκλή Σοφούλη στην πανηγυρική συνεδρίασή της (10 Νοεμβρίου 1918), την πρώτη ύστερα από επτάμηνη διακοπή. «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος εγένετο άξιος της Ελλάδος, άξιος της Μεγάλης Πατρίδος, άξιος της εθνικής ευγνωμοσύνης του Ελληνισμού!» είχε αναφωνήσει κατασυγκινημένος.

Ο Έλληνας πρωθυπουργός πήγαινε στο Παρίσι δικαιωμένος για όλες τις μέχρι τότε ενέργειες και προβλέψεις του. Οι Μεγάλοι Σύμμαχοι, στο πλευρό των οποίων είχε κυριολεκτικά σύρει την Ελλάδα, είχαν νικήσει και αυτός ήταν ο επικεφαλής ενός λαού και μιας χώρας που δεν έβλεπε την ώρα να τη μεγαλώσει, να τη διπλασιάσει, να τη φτάσει εκεί που της έπρεπε, αντάξια της ένδοξης ιστορίας της.

Ο Βενιζέλος που ήταν σκεπτικός σε όλη τη διάρκεια του ταξιδιού του, συνήλθε καθώς το Σεμπλόν Οριάν ζύγωνε τώρα στον πολυθόρυβο σιδηροδρομικό σταθμό των Παρισίων. Τους δύο περασμένους μήνες, Οκτώβριο και Νοέμβριο του 1918, είχε αποδυθεί σε έναν δύσκολο και σκληρό αγώνα δρόμου ανάμεσα στις δύο μεγάλες πρωτεύουσες, το Λονδίνο και το Παρίσι.

Στη γαλλική πρωτεύουσα συναντήθηκε με τον γάλλο πρωθυπουργό Ζορζ Κλεμανσό, τον οποίο διαβεβαίωσε ότι σε περίπτωση εκστρατείας κατά των μπολσεβίκων η Ελλάδα δεχόταν να στείλει στρατιωτικές δυνάμεις στην Κριμαία.

Στο Λονδίνο, για να συναντήσει τον βρετανό πρωθυπουργό Λόιντ Τζορτζ, που ήταν αυτός που πριν από έναν σχεδόν χρόνο είχε μιλήσει για «διεθνοποιημένη και ουδετεροποιημένη διόδο ανάμεσα στη Μεσόγειο και τον Εύξεινο Πόντο» αλλά και για να κουβεντιάσει με Άγγλους πολιτικούς σε μια σειρά από ατελείωτες συναντήσεις, γεύματα, δείπνα εργασίας.

Είχε αντιληφθεί, γράφει ο Γιάννης Στεφανίδης,^{*} ότι μόνο ο Λόιντ Τζορτζ μπορούσε να υποστηρίξει πλήρως την πολιτική του. Όμως από εκεί και πέρα τόσο το Φόρεϊν Όφισ όσο και η βρετανική στρατιωτική ηγεσία εξέφραζαν σοβαρές επιφυλάξεις, ιδίως για την ελληνική επέκταση στη Μικρά Ασία στην οποία στόχευε.

Ο Βενιζέλος είχε σημειώσει τα λόγια του βρετανού πρωθυπουργού, αλλά ήξερε πως τα λόγια των πολιτικών δεν έπαυαν να είναι λόγια, όχι επίσημες συμφωνίες με τις οποίες μπορούσαν να δεσμευτούν - καλό ήταν όμως μερικά από αυτά να τα θυμόταν.

Η βρετανική πολιτική είχε πίσω της, εκεί δηλαδή που κούρνιαζε η κινητήρια δύναμή της, έναν «δύσκολο» -για πολλούς- πολιτικό,

^{*} Γιάννης Στεφανίδης, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του», εφημ. *Τα Νέα*, «Ιστορική Βιβλιοθήκη», σ. 201.

τον αναπληρωτή υπουργό Εξωτερικών λόρδο Τζορτζ Κόρζον. Ο συγγραφέας Μάικλ Λιουέλιν Σμιθ (Michael Llewellyn Smith) γράφει πως οι απόψεις του άγγλου λόρδου οι σχετικές με την Εγγύς Ανατολή ήταν πολύ συγκεκριμένες: Ο Κόρζον ήθελε να διώξει τους Τούρκους για πάντα από την Κωνσταντινούπολη και την Ευρώπη, και για το σκοπό αυτό δούλευε ακατάπαυστα καταστρώνοντας ένα δικό του σχέδιο, ελπίζοντας στην όσο το δυνατόν αμεσότερη λύση του προβλήματος.

Και μπορεί οι απόψεις του να ήταν ξεκάθαρες όσον αφορούσε τους Τούρκους και συμφέρουσες για την ελληνική υπόθεση, αλλά η δυσκολία ήταν πως ο άγγλος λόρδος δεν συμπαθούσε ούτε τους Έλληνες, τους οποίους θεωρούσε διεφθαρμένους και ανίκανους, ιδίως σε θέματα διοίκησης. Γενικά ο Κόρζον δεν συμπαθούσε τους ξένους, εκτός, όπως λέει ο Σμιθ, από μία εξαίρεση, τον βούλγαρο πολιτικό Σταμπολίνσκι, που του άρεσε «λόγω της χωριάτικης καταγωγής και των... αγροίκων του τρόπων!»

Από την πλευρά τους οι Γάλλοι, παρά τη συμπάθεια που εκδήλωσαν στην αρχή, ιδίως στο ζήτημα του ελληνοϊταλικού ανταγωνισμού, δεν άργησαν να δείξουν δυσαρεστημένοι από τον έντονα αγγλόφιλο προσανατολισμό του έλληνα πρωθυπουργού. Γι' αυτό και ο Βενιζέλος τις περισσότερες ελπίδες του τις στήριζε στους Άγγλους, μελετώντας ιδιαίτερα τη στάση και τη συμπεριφορά του λόρδου Κόρζον.

Ο άγγλος λόρδος θεωρούσε τους Τούρκους «για πέντε σχεδόν αιώνες πηγή αναστατώσεων, μηχανορραφιών και διαφθοράς στην ευρωπαϊκή πολιτική», αλλά την επίσημη βρετανική εξωτερική πολιτική την καθόριζε ο υπουργός Εξωτερικών Άρθουρ Μπάλφουρ, ο οποίος δεν έδειχνε να ξεπερνάει το λήθαργο της αδιαφορίας του και να παραιτείται της πολιτικής, πράγμα που ανέμενε εναγωνίως ο Κόρζον. Ο Μπάλφουρ ήταν ψύχραιμος κι ατάραχος, γράφει ο Σμιθ, ο Κόρζον νευρικός, αυταρχικός και πεπεισμένος ότι είχε πάντα δίκιο. Όμως στο Παρίσι θα πήγαινε ο αδιάφορος, ψύχραιμος και ήρεμος Μπάλφουρ.

Ύστερα ο έλληνας πρωθυπουργός άρχισε επαφές με εκπροσώπους της εγγλέζικης δημοσιογραφικής φάρας. Οι εφημερίδες της Μεγάλης Βρετανίας, ιδίως εκείνες του Λονδίνου, επηρέαζαν και διαμόρφωναν κατά τρόπο καταλυτικό την κοινή γνώμη της χώρας τους, και όχι

μόνο. Οι απόψεις τους λαμβάνονταν σοβαρά υπ' όψιν στα διάφορα ευρωπαϊκά σαλόνια, στις αίθουσες των μεγάλων διασκέψεων, στους διεθνείς διπλωματικούς κύκλους. Ο Βενιζέλος κατάφερε να κατακτήσει πολλούς από αυτούς με την επικοινωνιακή του πολιτική, μοιράζοντας δεξιά κι αριστερά το γλυκό του χαμόγελο, συνεντεύξεις, φιλοφρονήσεις. Κουβέντιασε με ανθρώπους που έδειχναν ανοιχτά τα φιλελληνικά τους αισθήματα, οργάνωσε τους Έλληνες της διασποράς με συναντήσεις και συγκεντρώσεις, ανακάλυψε τους καλύτερους δυνατούς διαύλους προπαγάνδας και προβολής των ελληνικών αιτημάτων. Είχε κάνει πολύ καλή δουλειά στο Λονδίνο, γι' αυτό τώρα πήγαινε ευχαριστημένος στο κυρίως πεδίο μάχης, το Παρίσι.

Αλλά ο έλληνας πρωθυπουργός ήταν ευχαριστημένος και για έναν άλλο λόγο - την πολύ καλή δουλειά που είχε γίνει μέσα από τις ελληνικές λέσχες της Ευρώπης και της Αμερικής. Για πρώτη φορά η Ελλάδα είχε ενεργοποιήσει ένα πολύ αποτελεσματικό όπλο, το ελληνικό «λόμπι». Εκατομμύρια δραχμές ξοδεύτηκαν για ό,τι μπορούσε να έχει θετικό αποτέλεσμα. Οι έλληνες ευεργέτες και επιχειρηματίες του εξωτερικού είχαν ανοίξει τα πουγκιά τους και τύπωναν εθνολογικούς χάρτες της Μικράς Ασίας στους οποίους πλειοψηφούσε το ελληνικό στοιχείο -χάρτες που στη συνέχεια ανατύπωνε η *Ντέιλι Τέλεγραφ* για ν' αποκτήσουν μεγαλύτερη βαρύτητα-, πλήρωναν για άρθρα και καταχωρίσεις στον τύπο, οργάνωναν διαλέξεις και ομιλίες. Ελληνικά σωματεία, κοινότητες οργανώσεις συνέτασσαν ψηφίσματα, υπομνήματα συμπαράστασης και άλλοτε διαμαρτυρίας, που διεκτραγωδούσαν τα πάθη των χριστιανικών πληθυσμών και ιδίως των Ελλήνων, αναφερόμενα σε σφαγές, διώσεις, λεηλασίες. Η φωτογραφία, όπως ο μεγάλος ελβετικός φωτογραφικός οίκος Μπουασονά, και ο κινηματογράφος, με τις ταινίες *Meeting des Grecs irredimes a Athenes*, *Les Grecs irredimes* και *Le General Paraskevopoulos a Constantinople*, τροφοδοτούσαν με άφθονο υλικό την ελληνική προπαγάνδα. Για πρώτη φορά ένας εθνικός σκοπός είχε συνεγείρει και είχε συναρπάσει τόσο πολλούς σε τόσο μεγάλο βαθμό. Ακόμα και ο Κίπλινγκ είχε πειστεί να μεταφράσει στα αγγλικά τον ελληνικό εθνικό ύμνο, πράγμα που έκανε με μεγάλη του ευχαρίστηση.

...Λίγο πριν από την άφιξή του στη γαλλική πρωτεύουσα ο έλληνας

πρωθυπουργός και αφού προηγουμένως είχε πραγματοποιήσει μια διήμερη στάση (9-10 Δεκεμβρίου) στη Ρώμη για να αποκαταστήσει φιλικές σχέσεις με τους ιταλούς συμμάχους, θα προσπαθήσει να βάλει σε σειρά τις σκέψεις του, να καταστρώσει τα επί χάρτου σχέδια που είχε φέρει μαζί του, τον τρόπο που έπρεπε να τα φορμάρει, να τα προτείνει, να τα τεκμηριώσει και, τέλος, να τα υποστηρίξει ώστε να γίνουν περισσότερο πειστικά. Έβλεπε τον μακρύ και δύσκολο δρόμο που ανοιγόταν μπροστά του, αλλά πίστευε πως θα τα κατάφερνε. Ήξερε την κρισιμότητα των στιγμών αλλά είχε απόλυτη εμπιστοσύνη στο καλό του αστέρι, σύντροφο και παρηγοριά, που τόσες φορές τον είχε βγάλει από δύσκολη θέση. Ανήκε και η Ελλάδα στους νικητές, και έλληνες στρατιώτες ήταν εκείνοι που άστραψαν και βρόντηξαν με τη γενναιότητά τους στην πρώτη γραμμή του μακεδονικού μετώπου τον Σεπτέμβριο του 1918 σπάζοντας το βουλγαρικό μέτωπο και οδηγώντας τις Κεντρικές Δυνάμεις στην κατάρρευση και στον οριστικό τερματισμό του πολέμου.

Ο Σπύρος Μαρκεζίνης χαρακτηρίζει απλό «επεισόδιο» το ρόλο της Ελλάδας σε όλο εκείνο το αιματόβρεχτο γίγνεσθαι του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Και αυτό λόγω της μεγάλης καθυστέρησης με την οποία οι Έλληνες μπήκαν στον πόλεμο.

Ένα απλό «επεισόδιο» αλλά με έντονη τη χροιά του αίματος...*

Με το τέλος του πολέμου η Ελλάδα είχε βγει βαριά λαβωμένη από τη συμμετοχή της σε αυτόν. Η οικονομία της ήταν καταβαραθρωμένη, το φορολογικό της σύστημα απαρχαιωμένο, μεγάλες περιοχές κατεστραμμένες, το προσφυγικό πρόβλημα οξύ, πολωμένες οι πολιτικές της δυνάμεις, και το κυριότερο «χωρίς κανένα φωτεινό σημάδι στον ορίζοντα εκτός από την αναμενόμενη ικανοποίηση των εδαφικών της διεκδικήσεων».**

* Μόνο στο μακεδονικό μέτωπο -όπου «επήλθεν το πρώτον ρήγμα ως αποτέλεσμα της δράσεως του εθνικού μας στρατού»- οι απώλειές μας ήταν 834 νεκροί και 3.790 τραυματίες και εξαφανισθέντες. Δηλαδή το 30% των εκεί συμμαχικών απωλειών και περίπου το 50% των νεκρών.

** Τεράστιο ήταν το οικονομικό χρέος της Ελλάδας όλα αυτά τα χρόνια. Ένα χρέος που είχε αρχίσει να δημιουργείται από την εποχή της Επανάστασης του '21 με διάφορα δάνεια, τα οποία διογκώθηκαν υπέρμετρα στους Βαλκανικούς πολέμους και με τη συμμετοχή μας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Ο πόλεμος αυτός κόστισε στη χώρα μας περίπου 2.000.000.000 δραχμές, με το μεγαλύτερο μέρος τους να πηγαίνει στον εκσυγχρονισμό του πολεμικού εξοπλισμού (αν και τεράστια χρηματικά ποσά συνέχισαν να δαπανώνται από το 1914 και

Οι εσωτερικές έριδες και ο Εθνικός Διχασμός, που από το 1915 χώρισε στα δύο το λαό, είχαν ως αποτέλεσμα την απώλεια κρίσιμου χρόνου. Σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση η Ελλάδα θα μπορούσε να έχει μεγαλύτερη συμμετοχή, αλλά και να παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο, ώστε με το τέλος του πολέμου να διεκδικήσει ακόμα περισσότερα. Γι' αυτό τώρα έπρεπε να βρεθεί ένας τρόπος ώστε το απλό εκείνο «επεισόδιο» της συμμετοχής της να διευρυνθεί, να πάρει μεγαλύτερες διαστάσεις σε αποτίμηση θυσιών, νεκρών και αίματος, να αποκτήσει «ουσιαστικότερο» περιεχόμενο.

Στις 16 Δεκεμβρίου ο έλληνας πρωθυπουργός θα έχει μια πρώτη συνάντηση με τον αμερικανό πρόεδρο Γούντροου Γουίλσον. Σύμφωνα με τον ιταλό υπουργό Εξωτερικών Κάρλο Σφόρτσα, ο Βενιζέλος σ' εκείνη τη συνάντηση έδειξε «ικανότητες τις οποίες ο Όμηρος αποδίδει στον Οδυσσέα», υμνολογώντας την ιδέα τής υπό ίδρυση Κοινωνίας των Εθνών που ευαγγελιζόταν ο αμερικανός πρόεδρος. Ο Γουίλσον έμεινε έκπληκτος μπροστά σε έναν τόσο ένθερμο θαυμαστή και συμπαραστάτη του μεγαλόπνοου οράματός του και έσπευσε να τον ακούσει με προσοχή και απορία.

Από τα δεκατέσσερα σημεία που είχε φέρει μαζί του ο αμερικανός πρόεδρος κανένα δεν αναφερόταν στους πόθους και στις εδαφικές διεκδικήσεις της μικρής και ασήμαντης Ελλάδας. Ο Βενιζέλος το ήξερε, αλλά προχώρησε στην... κατάκτησή του και τον έκανε να ενδιαφερθεί γι' αυτήν. Μέσα στις επόμενες δώδεκα ώρες ο έλληνας πρωθυπουργός είχε παραδώσει στα χέρια του Γουίλσον ένα υπόμνημα είκοσι τεσσάρων σελίδων μεγάλου σχήματος, με τίτλο «Η Ελλάδα ενώπιον του συνεδρίου της ειρήνης».

Ο Γουίλσον έμενε ενεός...

μετά, ώστε οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις να βρίσκονται σε μια συνεχή πολεμική ετοιμότητα πότε για τον έναν και πότε για τον άλλο λόγο). Αλλά, παρ' όλες τις άσχημες συνθήκες (πόλεμοι, πρόσφυγες κτλ.), η ελληνική οικονομία παρουσίαζε μια κάποια δυναμικότητα και η δραχμή μια αξιοπρόσεκτη σταθερότητα, που οφειλόταν κυρίως στις πολεμικές επιτυχίες της χώρας και στο διπλασιασμό της έκτασης και του πληθυσμού της.

Σημείωση: Μόνο οι «συμμαχικές ζημιές» στην Ελλάδα, δηλαδή αυτές που έκαναν τα συμμαχικά στρατεύματα, ανέρχονται στις 1.126.500.000 δραχμές, ποσό από το οποίο οι Σύμμαχοι κατέβαλαν ένα ασήμαντο μέρος. Έτσι οι πολεμικές μας δαπάνες, που ήταν πάνω από τις οικονομικές δυνατότητες της χώρας μας, «καλύφθηκαν με τη φορολογία, την έκδοση χαρτονομισμάτων και το δανεισμό», σύμφωνα με την *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*.

Από τις αστραφτερές αίθουσες των Βερσαλιών και το «Παρίσι της ελπίδας» στα ματωμένα χώματα της Μικράς Ασίας, από τη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, το Εσκί Σεχίρ, το Αφιόν Καραχισάρ, την Αλμυρά Έρημο και τον Σαγγάριο, στην άγνωστη Ελλάδα της καθημερινότητας, της ξεγνοιασιάς, του μεροκάματου, της ανέχειας, της ελπίδας.

Από τα «ωσαννά» και το «ευλογημένος ο ερχόμενος» στην εναγώνια κραυγή «Γουνανλάρ γκελίορλαρ» (έρχονται οι Έλληνες) και από την τελευταία λειτουργία του Χρυσόστομου στην οδοιπορούσα ρωμιούσνη της προσφυγιάς,

Το έπος της Μικρασιατικής Εκστρατείας και ο ακάνθινος στέφανος των ξεριζωμένων μέχρι τη Νέμεση των ανθρώπων και της ιστορίας. Με πρωταγωνιστές ματωμένα πιόνια στα δάχτυλα της ειμαρμένης: Βενιζέλος, Αλέξανδρος, Κωνσταντίνος, Γούναρης, Πρωτοπαπαδάκης, Μπαλτατζής, Θεοτόκης, Στράτος, Χατζανέστης, Παρασκευόπουλος, Παπούλας, Πλαστήρας, Πάγκαλος, Χρυσόστομος, Αριστείδης Στεργιάδης κ.ά. Ένα βιβλίο που διαβάζεται με κομμένη την ανάσα καθώς τα συγκλονιστικά γεγονότα τρέχουν με κινηματογραφική ταχύτητα. Τι έκαναν οι Έλληνες για να θέλουν με τόσο μίσος να πάρουν πίσω το αίμα τους οι Τούρκοι; Τι πραγματικά γινόταν στην παραλία της Σμύρνης εκείνη τη μέρα της φωτιάς και του θανάτου; Και τι μάθαιναν για όλα αυτά οι άνθρωποι στην Ελλάδα;

Η έκδοση συμπληρώνεται από σπάνιες φωτογραφίες της Μικρασιατικής Εκστρατείας του Σερραίου φωτογράφου Σεραφεΐμ Β. Σεραφεΐμ από το αρχείο του περιοδικού *Γιατί*.

ΚΡΑΤΙΚΟ ΒΡΑΒΕΙΟ ΜΑΡΤΥΡΙΑΣ – ΧΡΟΝΙΚΟΥ 2008

ΝΕΑ ΕΜΠΛΟΥΤΙΣΜΕΝΗ ΚΑΙ ΑΝΑΘΕΩΡΗΜΕΝΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΔΑΚΡΥΣΜΕΝΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑ 1919-1922. ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΠΟΥ ΣΥΝΤΑΡΑΞΑΝ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.

ISBN: 978-618-03-2831-8

9 786180 328318

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 82831

metaixmio.gr